

Turkish Studies Language and Literature

Volume 14 Issue 3, 2019, p. 1137-1158

DOI: 10.29228/TurkishStudies.22895

ISSN: 2667-5641

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 01.02.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 10.09.2019

✍ *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (05.05.2019)-Referee 2 (25.05.2019)

This article was checked by intihal.net.

SÜLEYMÂN-NÂME'DE MİTOLOJİK BİR UNSUR OLARAK DİVLER*

*Mehmet Burak ÇAKIN***

ÖZ

Süleymân-nâme-i Kebir; tarihçi, edebiyatçı ve mutasavvıf kişiliğe sahip olan Firdevsî-i Rûmî'nin XV. yüzyılın sonlarına doğru kaleme almaya başladığı, 81. cildine kadar çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunan eseridir. Süleymân-nâme'de Hz. Süleymân'ın hayatı mitolojik, destansı ve efsanevi unsurlarla karışık olarak detaylı ve kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Eser, Hz. Süleymân'ın hayatının Şeh-nâme kahramanlarının hayatları ile birleştirildiği farklı bir kurguya sahiptir. Bu sebeple eser hem Tevrât'tan hem de Şeh-nâme'den önemli izler taşımaktadır.

Süleymân-nâme'de, Hz. Süleymân'ın hayatı ekseninde aktarılan ana hikâye içinde tarihten coğrafyaya, mitolojiden antropolojiye, savaş sanatından astronomiye, tıptan astrolojiye, botanikten zoolojiye, hadisten tefsire, siyerden tasavvufa birçok alanla ilgili bilgi, kavram ve varlıklara genişçe yer verilmektedir.

Süleymân-nâme'de önemli bir yere sahip olan varlıklardan biri de İran mitolojisinde ve Şeh-nâme'de bahsi sıkça geçen divlerdir. Türkçede "dev" olarak kullanılan div, klasik edebiyatta ve Süleymân-nâme'de, insana benzeyen ve iri cüsseli olan masal kahramanından daha farklı varlık ve kavramlar için kullanılmaktadır. Süleymân-nâme'ye göre insandan önce yaratılmış bir ırk olan divler, bir anda istedikleri yere gidebilen ve oldukça güçlü yapıda olan varlıklardır. Eserin tahkiyevî kurgusunda övülüp yüceltilen kahramanların, karşısında yer alan ve mutlak surette kötülüğü temsil eden divler; tasavvufi boyutta nefs-i emmâreyi temsil etmektedir. Bu çalışmada, Süleymân-nâme'ye göre

* Bu çalışma, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2018 yılında onaylanan "Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme Adlı Eseri (14 - 15. Ciltler) Metin - İnceleme" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, E-posta: mehmetburak44@gmail.com

dîvlerin yaratılışı ve özellikleri ile eserde yer alan dîv kahramanlar ve bunların temsil ettiği tasavvufî hususlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Süleymân-nâme-i Kebir, Firdevsî-i Rûmî, dîvler, temsil, Gurgur, Zelhîmar.

DIWS: AS A MYTHOLOGICAL ELEMENT IN SULEYMAN-NAME

ABSTRACT

Suleyman-name-i Kebir, a work of literature which is up to 81 volumes of copies can be found in various libraries, was tried to be written towards the end of the 15th century by Firdewsi Rumî, who has a historian, literary and mystical personalty. In Suleyman-name, life of the Prophet Suleyman (Solomon), which was blended in with mythological, epic and legendary elements, was discussed in detail and comprehensively. The work has a different fiction in which the life of Propher Suleyman is combined with the lives of the heroes Shah-nameh. For this reason, the work bears important traces from both Torah and Shah-nameh.

In the Suleyman-name, the main story that was shaped around the life of the Prophet Suleyman includes wide information concept and existence which are related to different fields: from history to geography, from mythology to antropology, from warcraft to astronomy, from medicine to astrology, from botanic to zoology, from hadith to tafseer.

One of the important creature that take place in Suleyman-name is "diw" (deamon) whose name is also mentioned in Persian mythology and Shah-name frequently. In classical literature in Suleyman-name, the diw -his Turkish form is dev- is used to describe a creature which is different existentially and in concept from humanoid and bulky characters of tales. According to Suleyman-name, diws, whose race was created before humanbeings, can in an instant move to a place they want and are stroge creatures.

In the narrating fantasy of this work, against the praised and glorified heroes are the Diws that absolutely represent evil, hence correspond to "al-nafs al-ammareh" in Islamic sufism (mysticism)

In the study, according to Suleyman-name, the genesis and the features of the Diws, with the Diw characters and the mystic cases they represent were examined.

STRUCTURED ABSTRACT

Firdevs-i Rumi, who lived between the second half of 15th century and the first half of 16th century, is a fertile artist of his time. To be not confused with the writer of Şeh-name, Firdevs-i Tusi, he was called by the nicknames Firdevs-i Rumi and Turkish Firdevsi. Even though his work is many in number and size, the knowledge about his life is deficient and contradictory. Memorandums do not give detailed information about

Firdevs-i Rumi. A major part of the information about his life has been attained from his own work.

Süleyman-name-i Kebir is the most known, most voluminous and the most important work of Firdevsi. Firdevsi has expressed in the 14th and the 15th volumes that she would arrange Sülayman-name in 366 volumes however the volumes after the 82nd could not be found.

Süleyman-name-i Kebir has an encyclopedic character alongside being a story because it explains the life of the prophet Süleyman combining with the legendary Persian heroes mentioned in Şeh-name, now and then enriching with epic and mythic stories from other prophets lives, interspersing different information from ilm-I hendese (geometry), ilm-I nücüm (astrology), medicine, history, war art, geography, culture and mythology to the flow of the tale.

Each volume of Sülayman-name is made of different numbers of parts, next to the main structure being prose; it is written in a mixed form of poetic-prose writing. While the explained incidents and the conveyed information are written in prose form, these facts are repeated in poems with different numbers of couplets to try to consolidate.

It is seen that, Süleman-name, which has a very big importance for the Turkish language, for using a rich vocabulary and sheltering words and language features of a different era of Turkish, is also important for Turkish prose for using good examples of assonance, and for having a characteristic style of its own.

Another important cache of Sülayman-name which makes it different from the similar works is that it is written in representative and Sufistic nature. Firdevsi explains with deciphering the events written in Süleyman-name and the individuals taking place in these events, taking in hand the body, mind, soul, desire, heart and the struggle with desire of the individuals and at the end of each part what the individuals, the places, the events happening correspond to. In this way not only Firdevsi has produced a fantasy, by putting together, in the frame of logic, the individuals and the events taking place in Torah and Şeh-name, but at the same time has aimed, on the base of representation and Sufiism, to infuse the religious values like to conform the mind, to fulfill the divine commands, to struggle with the desire, to be a good Muslim.

An important figure that takes place in Süleyman-name is the Diws. Diw is the creature whose origin goes back to the time before Aryans separated from India. Diw, which has been formed as time passed from the word Deva in the Sanskrit language, meaning God, deity and brightness, has today a common root with the words used for God in many European languages. The word Diw, after the Zoroastrianism emerged in the Aryans that settled in Persia, was used as a representative of evil, meaning fake and deflecting Gods.

There are two fundamental views in the resources about who the Diws might be, whose names have been mentioned throughout the history. One of them is that Diws are creatures that have a different genesis than humans. These Diws have demonic powers; can shapeshift, be invisible, travel long distances at short notices and hurt human beings. These are old Aryan Gods that as a results of ancient Aryan belief being changed to Zoroastrianism, has become demonic and dropped to

the position of Ahriman's helpers. The second view is that the Diws are the nations and the communities that the Persians (Aryans) have struggled throughout the history. At first these communities which were, compared to Aryans, stronger, more athletic and more civilized, for being in blasphemy and void, went under the blessing of Ahuramazda and the Persian dominance.

After acceptance of Zoroastrianism the word Diw, which was began to be used for the non-human evil and demonic creatures, is seen that as time passed, is used for the people that did not embrace Zoroastrianism and for the all communities that were hostile to Zoroastrian Persians. After the acceptance of İslam the word Diw has again been started to be used to explain Jinns, demons and Satan correlated to its ancient meaning that was demonic powers. Hence in time the word Diw has been used to refer different creatures and communities and the word one way or the other incorporates all of these meanings in its structure. And this is basic religious and sociologic reason why the Diw through the history acquired different meanings and is used for different creatures. However all of the creatures and communities referred as Diws in common ground are being expressions of malice, being negated and being denigrated.

The most important work that uses all of the meanings that the Diws gained throughout the history is Şeh-name. Even though generally in Şeh-name the Diws are used to express the ethnic groups that are the enemies of Persians and Persian heroes, now and then it is understood that Diws are supernatural creatures, or at least are with supernatural powers. And this is a situation arising from the intertwining of the narrations, acceptance and the beliefs about the Diws. The perception of Diws in Şeh-name effects the literary progress after itself, the mentioning of the Diws whether in actual or in figurative meaning passes in many literary works.

Used as imagery in Persian literature, the Diws are also used in Turkish literature. The Diws are used as a simile for the dispraised and the disapproved in literature. At the head of these people comes the "rival". The poets to vilify the rivals liken them to Diws, ask the beloved to turn away from these Diws and look at himself. Another character that is dispraised by resembling it to the Diws is the Zahid (the one filled with just godliness). Zahid, who gets attached to the obvious and cannot apprehend the core, is also resembled to Diws. It is thought that in this resemblance the fact that the Satan who after worshiping for a long time without reaching the sincerity and at the end being dismissed from the divine lodge has also been effective. The comparison of the rival and the Zahid to the word Diw is directed towards its "demon and Satan" meanings. The word Diw sometimes is also used directly to refer the Jinn and demons. It draws attention that these types of usages are referring to the parables of prophet Süleyman.

It is expressed that the Diws, which come across us as important creatures in Süleyman-name, were created after fairies and before Jinns. In different parts of the works, it is been told that Diws are created from the heat of stars, from the wind, the smoke and the flame. While some of the Diws are winged, some are not. The ones with the wings are as fast as to cross a thousand years way in a breath. These feed on the breaths

they take. They live in the vicinity of Elburz Mountain and in some islands. The ones without wings can travel very fast with holding their breaths. They feed with food as big as chickpea. Their breaths are very dense and dark. When they exhale they get lost in their smoke of breaths. While the Diws that live in the north are black skinned and ugly, the ones in the south are white skinned and beautiful. However all of the Diws are in aberration and away from the righteous path. Like Jinns, the Diws can also take forms of different shapes. At the same time while they sometimes can be seen with the eyes, sometimes cannot be seen. These features show the supernatural characters of the Diws.

Diws reproduce with time and fill all of the earth. However as time goes they are unable to stand one another and start fighting amongst themselves. In addition to these wars, other living creatures die wantonly. When Diws start to shed blood unjustly and hurt the other creatures they deserve to be perished. The angels with whips of fire in their hands come down to earth and ruin a large part of Diws. The remaining of them saves their lives by hiding in the depths of the seas.

In the volumes of Süleyman-name that contains study of the subject there are two Diws that fight with the Sam-ı Süvar, the world wrestler of prophet Süleyman. The first one of them is Gurgur Diw, the sultan of the Diws. Gurgur Diw has a quite strong, powerful and brave personality. Having the bravery to face with Sam and even once in a fight with Sam defusing him in such a manner that he thought Sam was dead is a sign of his strength and bravery. Gurgur's cry and shout are also very strong. It can be thought that the name Gurgur being chosen for him is also affected by his strong cry. Gurgur in Arabic means grouch, grunt. Despite his strength and bravery, Gurgur lacks the mindful and prudent personality of a commander. He thinks he can solve everything forcefully and by brute force. Having a short tempered personality Gurgur cannot be friendly with his soldiers and acts without thinking about the consequences. For this reason he needs the mentoring of the Satan. For being very thoughtless Gurgur can easily be used by Satan and unconditionally do everything that Satan wants. Also now and then even suffers an affront. These traits show Gurgur's personality weaknesses.

The second Diw is Zelhimar, one of the most prominent commanders of Gurgur. One of the important commanders of the Diw army and Gurgur, Zelhimar is stronger than Gurgur, however Gurgur's cry comes out stronger than Zelhimar's cry. Even though he is stronger his mind does not work. He is ignorant enough to not know the love of his own commander Gurgur to Hümay or insolent and inconsiderate enough to want Hümay despite knowing. He is mindless enough for not realizing that Gurgur and Satan throw him in front of Sam as bait and for thinking that he can deceive Sam with simple lies and tricks. He is insulted and despised easily by Gurgur. He thinks of betraying Gurgur by ranging with Sam because of Gurgur's berating. These show the despicable and low personality of Zelhimar.

Zelhimar's personality traits resemble that of Gurgur's. Being despised, having a despicable personality, being mindless, being easily deceived, being used resembles Gurgur. The difference between them is Zelhimar is stronger and more mindless than Gurgur. Despite being this

strong Sam can lift him with one move and split his head by throwing him to the ceiling of the palace.

In the figurative extent of the work Gurgur Diw and Zelhimar Diw represent nefis-i emmare (the desire that wants the bad). They love Hümay that represents the world trappings and want to own her. The main reason of explaining Gurgur and Zelhimar with similar personalities like being irritable, mindless, traitor, imprudent, without considering the end, is to convey the execrable properties of nefsi-emmare in a concrete manner.

Keywords: Süleymân-nâme-i Kebir, Firdevsî-i Rûmî, dîws (deamons), Gurgur, Zelhimâr.

Giriş

XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Firdevsî-i Rûmî, döneminin velud sanatçılarından biridir. Şeh-nâme yazarı Firdevsî-i Tûsî ile karışmaması için Firdevsî-i Rûmî ve Türk Firdevsî lakapları ile anılırken, Süleymân-nâme adlı hacimli eserine atfen Uzun Firdevsî ve Firdevsî-i Tavil adları ile anılmıştır (Babinger, 1982: 36). Eserlerinin sayı ve hacimce çok olmasına rağmen hayatı hakkında bilinenler eksik ve çelişkilidir. Tezkirelerde Firdevsî hakkında detaylı bilgi verilmemektedir. Kendisi hakkında elde edilen bilgilerin önemli bir kısmına eserlerinden ulaşılmıştır.

Süleymân-nâme-i Kebîr, Firdevsî'nin en bilinen, en hacimli ve en önemli eseridir. Firdevsî, Süleymân-nâme'nin 14 ve 15. ciltlerinde eseri 366 cilt olarak hazırlayacağını (Çakın, 2018: 241, 373) dile getirirken, 81. ciltte (26 ve 123. varaklarında) bu eseri Allah'ın 99 ismine (esmâü'l-hüsna) hürmeten 99 cilt olarak plânladığını ifade etmiştir ancak 81. ciltten sonraki ciltler bulunamamıştır (Çatıkkaş, 1983:176).

Süleymân-nâme-i Kebîr; Hz. Süleymân'ın hayat hikâyesini, Şeh-nâme'de bahsi geçen efsanevî İran kahramanlarının hayatları ile bütünleştirerek anlatan, zaman zaman başka peygamber kıssalarını da ekleyerek destansı ve efsanevî unsurlarla zenginleştiren, ilm-i hendese (geometri), ilm-i nücum (astroloji), hekimlik, tarih, savaş sanatı, coğrafya, kültür, mitoloji gibi farklı alanlardaki bilgileri bu hikâyenin akışı içine serpiştiren; bu sebeple hikâye olmasının yanında ansiklopedik niteliğe de sahip bir eserdir.

Her cildi farklı sayılardaki meclislerden oluşan Süleymân-nâme ana yapısı mensur olmakla birlikte manzum - mensur karışık bir yapıda yazılmıştır. Eserde anlatılan olaylar ve aktarılan bilgiler mensur olarak yazılırken bu bilgiler farklı beyit sayısına sahip manzumeler ile tekrar edilerek pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Zengin bir dil kullanması ve Türkçenin farklı dönemlerine ait kelime ve dil özelliklerini barındırması sebebiyle Türk dili açısından büyük bir öneme sahip olan Süleymân-nâme, güzel seci örneklerini kullanması ve kendine has farklı bir üsluba sahip olması sebebiyle klasik Türk nesri açısından da önemli bir eserdir.

Süleymân-nâme'yi önemli ve benzerlerinden farklı kılan bir diğer hususiyet ise temsîlî ve tasavvufî bir mahiyette yazılmış olmasıdır. Firdevsî, Süleymân-nâme'de yazdığı olayları ve bu olaylarda yer alan şahısları; beden, akıl, ruh, nefis, kalp ve nefisle mücadele kapsamında ele alarak her meclisin sonunda şahısların, mekânların ve olayların bu bağlamda neye karşılık geldiğini açıklayarak yorumlamıştır. Firdevsî bu şekilde, en temelde Tevrat ve Şeh-nâme'deki şahıs ve olayları belli bir mantık çerçevesinde birleştirerek ortaya bir kurgu koymakla kalmamış, aynı zamanda bunu temsîlî ve tasavvufî bir zemine oturarak akla uyma, ilahî emirleri yerine getirme, nefisle mücadele etme, iyi bir Müslüman olma gibi dinî değerleri de aşılamayı amaçlamıştır.

Farklı birçok konu hakkında çeşitli bilgileri kapsayan Süleymân-nâme’de, mitolojik unsurların çokluğu dikkat çekmektedir. Süleymân-nâme’de yer alan önemli mitolojik figürlerden biri dîvlerdir. Dîv, İran mitolojisinde yer alan önemli varlıklardan biridir. Dîv adı verilen varlıklar ile dîv kelimesinin kökeni, Zerdüştlük öncesi İran ve Hint kültürlerine kadar uzanmaktadır. Dîv kelimesi; Sanskritçede “tanrı, ilah ve aydınlık” anlamlarına gelen “deva” kelimesinden gelmektedir. Zerdüştlükten önceki Aryalı toplulukların tapındıkları ilahlara verilen bu isim, Zerdüştlüğün ortaya çıkmasından sonra İranlılar tarafından kötülüğün temsilcisi olan sahte ve saptırıcı ilahlar anlamında kullanılmıştır. Avesta’da “daeva”, kadim Farsçada (Farsî-i Bastan) “daiva” olarak kullanılan kelime; Orta Farsçada dēw şekline dönüşmüş ve sonraki dönemlerde “dîw” şekli ile günümüze gelmiştir (Mevlayî, 1388:253; Evşîderî, 1386:274; Fereveşî, 1381:150).

Sanskritçede “tanrı” anlamına gelen “deva” kelimesi, birçok Avrupa dilinde de “Tanrı” anlamında kullanılan kelimeler ile aynı köktendir; Latincedeki “Dues” Yunancadaki “Zeus”, Fransızcadaki “Dieu” İspanyolcadaki “Dios” kelimeleri bu duruma örnek gösterilebilir. Kelime bugün de Hindistan’daki farklı inanışlar tarafından “Rab ve Tanrı” anlamında “diva” şekliyle önemli bir yere sahiptir (Fereveşî, 1381:150; Evşîderî, 1386: 274).

Dîvlerin ne tür varlıklar olduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan ilki dîvlerin tabiatüstü varlıklar olduğu şeklindedir. Dîvler ile ilgili olarak anlatılan farklı şekillere girebilme, görünmez olabilme, uzun mesafeleri kısa sürelerde kat edebilme benzeri özellikleri, onların insandan ayrı bir tür olduğunu göstermektedir (Serâmî, 1388:807). Bir diğer görüş, dîvlerin İran ve civarında yaşayan iri yapılı, güçlü kuvvetli insanlar olduğu yönündedir. Bu insanlar farklı dinlere inanmakta ve İranlı (Aryalı) topluluklarla sürekli çatışma halindedir (Tabâtabâyî, 1343:450). Dîvlerin kim olduğuna dair bir başka görüş ise, Aryalıların İran’a gelmesinden önce o topraklarda yaşayan yerli halk olduğu şeklindedir. Aryalılar, İran’a geldiklerinde yerli olan bu topluluklar ile buraya yerleşmeye çalışan Aryalılar arasında savaş ve çatışmaların olması gayet doğaldır. Irk ve özellikle de din farklılığının olması bu toplulukların dîv olarak adlandırılmasının temel sebebi olarak görülebilir (Gafurî, 1394:62-63).

Kadim kaynaklarda birbirinden farklı özelliklere sahip toplulukların “dîv olarak adlandırılmasının dinî ve sosyolojik nedenleri bulunmaktadır. Hint inanışlarında dîv kelimesi ile aynı köke dayanan “deva” kelimesi bugün için bile kutsal bir anlam taşıırken İran’a yerleşen topluluklarda Zerdüştlüğün de ortaya çıkması ile birlikte bu kelimeye olumsuz bir anlam yüklenmiştir. Dîv kelimesi, Tanrı Ahuramazda’nın yardımcıları olan İzedlere karşı Ehrimen’in yardımcıları için kullanılmaya başlanmıştır. Zerdüş’ten önce dîvler yeryüzünde insan kılığında dolaşmakta, insanlara eziyet etmekte, kadınları kaçırmakta iken Zerdüş’t, okuduğu bir dua ile onların görünmez olmasını bu sayede insanlara kötülükte bulunamamalarını sağlamıştır (Hayderî ve Kâsîmpûr 2015:18; İbrahimî, 1392: 60-62). Bunun yanında Zerdüş’t inancına göre kâfir ve bozguncu sayılan topluluklar da dîv olarak adlandırılmıştır. Avesta’da özellikle Mazenderan ve Gilan’daki topluluklar bu isimle anılmaktadır. Bu da o dönemde buralarda yaşayan halkın en azından bir kısmının farklı dinlere yahut kadim Arya dinine inanmasından kaynaklanmış olabilir (Yahakkî, 1386:371).

İran’a yerleşerek orayı yurt edinmeye çalışan Aryalı topluluklar ile bu toprakların önceki sahipleri arasında husumet ve mücadelelerin olması, İran’ı yurt edinmeye çalışan Aryalıların düşmanlarını en kötü vasıflarla nitelendirmeleri gayet doğaldır. Düşmanların kötü ve şeytan tabiatlı olarak nitelendirilemesi onlarla savaşmayı ve onları esaret altına almayı kendileri açısından haklı kılan bir nedendir. İran’ın Aryalılar tarafından yurt edinilme çabası, bu toplulukların “şeytanlaştırılması”nın en önemli siyasi ve sosyal sebebi olarak görülebilir. Bu durum, İran mitolojisi ve tarihi boyunca karşıt varlık ve toplulukların dîv olarak adlandırılmasının da en önemli sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mitolojik dönemden destan dönemine gelene kadar dîv olarak adlandırılan “tanrısal” varlıkların tabiatüstü özelliklerinin azalarak insansı özellikler kazanması yahut düşman topluluklara tabiatüstü “şeytanî / dîvâne” özelliklerin izafe edilmesi de bu duruma yol açan bir diğer faktör olarak düşünülebilir.

İslam'ın kabulünden sonra ise dîv kelimesi, İslamî inançta yer alan “şeytan, cin ve İblis” kelimelerini karşılamak için kullanılmaya başlamıştır. Arapçada deli, cinlerin aklını aldığı, cinlenmiş anlamlarına gelen “mecnûn” kelimesinin; Farsçada “dîvâne” (dîv-âne) kelimesi ile karşılanması - her iki kelimenin Türkçede de kullanılması açısından - bu duruma örnek gösterilebilir. İslam öncesi dönemde mutlak şer anlamında kullanılan dîv kelimesinin şeytan ve İblis anlamında kullanılması İslamî anlayış ile örtüşüyorsa da cin anlamında kullanılması bu anlayış ile pek örtüşmemektedir. Çünkü İslam'a göre cinler de insanlar gibi ihtiyar ve irade sahibi varlıklardır; müminleri, iyileri ve salihleri olduğu gibi kötüler, müfsitleri ve kâfirleri bulunmaktadır (Cin, 72/14-15; Zariyat, 51/56). Oysa şeytan hem insan hem de cinlerden olan kötülük sahibi bozguncular için kullanılmaktadır (En'am, 6/112; Nas, 114/3-6).

“Dîv” kelimesinin gerek bir varlık gerekse sembol olarak önce İran edebiyatında daha sonra da Türk edebiyatında kullanılması, genel itibariyle Firdevsî'nin Şeh-nâmesine dayanmaktadır. Firdevsî'nin dîv kelimesini Şeh-nâme'de kullanım şekilleri kendisinden sonra gelişen edebiyatı büyük ölçüde etkilemiştir.

Dîvler, Şeh-nâme'de Kiyumers'in destânı ile görülmeye başlamaktadır. Şeh-nâme'ye göre Kiyumers, İran padişahlarının ilkidir. İnsanlık tarihinde başına taç takıp tahta oturan ilk padişah Kiyumers'tir. Aynı şekilde insanlara giyinmeyi ve yemek pişirmesini öğreten de yine odur. Kiyumers'in, Siyâmek adında kendisi gibi yiğit ve akıllı bir oğlu vardır. Dîvlerin padişahı Ehrimen, Kiyumers ile oğlunun baht ve ikbalini kıskanır. Ehrimen'in de vahşi bir oğlu vardır. Ehrimen, oğlunun komutanlığında büyük bir dîv ordusu hazırlayarak Kiyumers'in taht ve tacını elinden almak için harekete geçer. Kaplan postu giyen bir melek Kiyumers'i bu durumdan haberdar eder. Ehrimen'in kendisine karşı büyük bir ordu topladığını öğrenen Kiyumers de ordusunu toplayarak Ehrimen'in ordusuna karşı yürür. İki ordu karşılaşıncı Ehrimen'in oğlu ile Siyâmek savaş meydanına çıkarlar. Siyâmek, Ehrimen'in oğlunu tutar ancak Ehrimen'in oğlu bir pençe atarak Siyâmek'in belini yarar ve ciğerini parçalar. Böylece Siyâmek, dîv eliyle can verir (Mihrebâdî, 1396:1/19-20).

Oğlunun ölümü üzerine bir yıl boyunca ağlayıp inleyen Kiyumers'e bir yıl sonra tekrar melek gelerek üzülmemesini ve o dîvin vücudunu yeryüzünden temizleyerek oğlunun intikamını almasını söyler. Bunun üzerine Kiyumers, Siyâmek'in oğlu Hûşeng'in yardımı ile hazırlıklara başlar. Periler, vahşi hayvanlar ve kuşların da bulunduğu bir ordu hazırlarlar. İki ordu karşı karşıya geldiğinde Ehrimen'in oğlu Hûşeng'in ordusunu görüp korkmaya başlar. Hûşeng büyük bir kararlılık ve azimle savaşır ve sonunda dîvi öldürüp derisini yüzer. Böylece babasının intikamını alır (Mihrebâdî, 1396:1/21).

Hûşeng'den sonra yerine oğlu Tahmurs geçer. Lakabı dîv-bend (dîvleri bağlayan) olan Tahmurs, dîvleri tamamen etkisiz hale getirmek istemektedir. Bunun için bir hile ile Ehrimen'i yakalayarak bir at gibi eyerleyip dört bir yana koşturur. Bu durumu öğrenen dîvler Tahmurs'u dinlemek istemezler ve onu tahtından etmek için plan yapmaya koyulurlar. Dîvlerin bu planını öğrenen Tahmurs, savaş hazırlığı yapar ve dîv ordusunun karşısına çıkar. Dîvlerin büyük bir kısmını öldüren Tahmurs, geri kalanlarını bağlayarak sürükler. Esir olan dîvler Tahmurs'a, kendilerini öldürmemesi karşılığında hiç bilmediği hünerleri öğretmeyi teklif ederler. Tahmurs bu teklifi kabul eder. Dîvler de Tahmurs'a yazı yazma sanatını ve otuza yakın dili konuşup yazmayı öğretirler (Mihrebâdî, 1396:1/19-22).

Tahmurs'un oğlu Cemşid'in destanında da dîvler ile olan mücadele devam etmektedir. Cemşid'in emri altında olan dîvler Cemşid'e hamamlar, köşkler ve saraylar yapmakla görevlendirilir. Saltanatı iyice güçlenen Cemşid kendisi için oldukça gösterişli ve süslü bir taht yaptırır. Devler bu tahtı Cemşid'in istediği zamanlarda göğe çıkarırlar, herkes tahtın güneş gibi parladığını görür (Mihrebâdî, 1396:1/19-23).

İran'ın ilk padişahı olan Keyumers döneminde başlayıp Cemşid ve daha sonraki dönemlerde kendileriyle mücadele edilen dîvlerle ilgili Şeh-nâme'de anlatılanlara bakıldığı zaman, bunların genel itibariyle İran civarında yaşayan ve İran padişahlarının hâkimiyetini kabul etmeyerek kendi

hâkimiyetlerini tesis etmek isteyen farklı kavimler olduğu izlenimi uyanmaktadır. Ancak İran padişahları, “ilahî teyide” sahip olmaları sebebiyle zamanla güçlenmiş, böylece dîvlere galip gelmişlerdir. Bununla birlikte bu dîvlerin insanüstü kimi özellikleri de dikkat çekmektedir. Dîvlerin başlangıçta İranlılardan daha güçlü ve medeni oldukları da dikkat çeken bir başka husustur. Dîvlerin Hüşeng’e yazı sanatını ve farklı dilleri öğretmesi bunun en bariz göstergesidir.

Cemşid’in emrindeki dîvlerin insanüstü özelliklerinin, önceki bölümlerde anlatılanlara nazaran daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Cemşid ve emri altındaki dîvler ile Hz. Süleymân ve emri altındaki cinler ve şeytanlar arasındaki büyük benzerlik dikkat çekmektedir. Cemşid’in ordusunda periler, dîvler ve kuşlar bulunmaktadır. Bu durum Hz. Süleymân’ın emri altında bulunan cin ve kuşlardan oluşan ordularını akla getirmektedir. Cemşid’in görkemli tahtı ve dîvlerin bu tahtı göğe çıkarmaları; Hz. Süleymân ve Belkıs’ın tahtı, cinlerden bir ifritin bu tahtı Sebe ülkesinden Kudüs’e kısa bir sürede getirebileceği kıssasını hatırlatmaktadır. Dîvlerin Cemşid için saraylar ve köşkler yapması da cinlerin Hz. Süleymân için binalar yapması hususları ile benzerlik göstermektedir. Cemşid’in mücadele ettiği dîvler ile Cemşid’in atalarının mücadele ettikleri aynı topluluk olmasına rağmen Cemşid’in destanı anlatılırken dîvler ile ilgili verilen bilgiler, öncekilere nispetle daha fazla insanüstü özellikler taşıyan bir varlığı anlatmaktadır. Hz. Süleymân kıssası ile benzerliği de düşünüldüğü zaman, Cemşid’in emrindeki dîvlerin öncekilerden çok daha fazla insanüstü özelliklere sahip olduğu gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu da, Cemşid’i kendinden önceki padişahlardan daha üstün bir yere oturtma gayreti ile açıklanabilir. Yine Cemşid’in saltanatını Hz. Süleyman’ın hükümrânlığına benzetme amacının bir sonucu olarak da düşünülebilir. Nitekim Süleymân-nâme’de de cinleri ve dîvleri kendi emri altına alması sebebiyle Hz. Süleymân’ın hükümdarlığı ile Cemşid’in hükümdarlığı arasında ilgi kurulmaktadır (Çakın, 2018: 468). Şeh-nâme’de dîvlerin insansı ve insan dışı varlık olma özelliklerinin dönem dönem değişmesi ve birinin ötekine göre ağırlık kazanmasının en önemli sebebi bahsi geçtiği üzere dîv adı verilen varlıkların çeşitliliğidir. Ayrıca Şeh-nâme’de destan dönemi ve mitolojik dönem özelliklerinin iç içe geçmiş olması da bir diğer sebep olarak düşünülebilir.

Şeh-nâme’de dîvlerle ilgili olarak anlatılan bir diğer husus da büyücülükte mahir olmalarıdır. Büyücü olan dîvler Mazenderân dîvleridir. Padişah Kavus ile Rüstem bu dîvlerle mücadele ederler (Mihrebâdî, 1396: 1/87-100).

Firdevsî, Şeh-nâme’de her ne kadar “yırtıcılar, kuşlar, insanlar, dîvler ve perîler” diyerek insan haricinde farklı bir varlık olarak saysa da dîvlerin; genel itibariyle İranlılar ile mücadele eden, farklı dinlere mensup, güçlü, kuvvetli, çeşitli sanatlarda usta ve büyücülükle uğraşan farklı topluluklar olduğu izlenimi ağır basmaktadır. Ancak bununla beraber Zerdüştlük öncesi dönemde kullanılan “tabiatüstü özelliklere sahip tanrısal varlıklar” anlamı ile Zerdüştlük sonrası dönemde kazandığı “kötü, saptırıcı, müfsit kimseler” anlamının da dîv kelimesinin bünyesinde yer aldığı ve zaman zaman bu anlamların da belli oranda kendilerini hissettirdiği görülmektedir. Bu anlam İslamî dönemde kötü cinler, şeytanlar ve İblis’in dîv olarak adlandırılması ile pekişmiştir. Yani Firdevsî genel itibariyle dîv kelimesine “destan dönemine” ait anlam yüklerken; zaman zaman kelimenin mitolojik dönemden kalma anlamı da İslamî dönemde yeniden kazandığı cin ve şeytan anlamı ile kendisini güçlü bir şekilde hissettirmektedir.

Dîv kelimesi günümüz Türkçesinde “dev” şeklinde telaffuz edilmekte, günlük dilde en temel anlamıyla insandan daha büyük, çok güçlü ve korkunç masal kahramanı anlamında kullanılmaktadır. Ancak klasik edebiyatta dîv şekli ile ve “insana mazarratı olan habis cinnî... ifrît, şeytân” (Onay, 2013:139) anlamında kullanılmıştır. Dev kelimesinin zihin dünyamızda insan bezneri iri yapılı masal kahramanlarını çağrıştırmaları, çalışmanın konusu olan varlıkların, zaman zaman bu anlamda kullanılmakla beraber esasında insandan farklı bir türü anlatması ve klasik edebiyat ile Süleymân-nâme’de “dîv” şeklinde kullanılması gibi sebeplerle bu varlıkların çalışma boyunca “dîv” olarak adlandırılması tercih edilmiştir.

Dîv, başta Şeh-nâme olmak üzere İran edebiyatının etkisi ile klasik Türk edebiyatında da kullanılan mazmunlardan biridir. Genellikle kötüleneren kişi, varlık ve kavramları anlatmak için kullanılmaktadır. Dîv kelimesinin kendisi için kullanıldığı kişilerin başında “rakip” gelmektedir. Rakibe atfen kullanımlarda “şeytan ve İblis” anlamını taşımaktadır.

*Görem diyü seni a'yân-ı erbâb-ı nazar her gün
Kapuñdan halka-i der gibi gitmez çeşm-i ter her gün
Tolanur peyk-i âhum kûyuñi şâm u seher her gün
Ruhuñ bâgın rakîb-i dîv-sîret seyr ider her gün
Yüzüñi göremez yıllarca ammâ bunda âdem var* (Bâkî divanı, muhammes-9/4)

*Haslet ü hûy-ı melâ'ik yaraşur merdümlere
Uymasun dîv-i rakîbüñi ol perî igvâsına* (Bâkî divanı, gazel-409/2)

*Her perî-rûnuñ olur meyli rakîb-i dîve
Cân u dil virmek ile bunlara âdem yaramaz* (Bâkî divanı, gazel-203/3)

*Ser-be-ser necm-i hidâyetdür anuñ her noktası
Her biri olmuşdur anuñ râcîm-i dîv-i racîm* (Zâtî, kaside-2/13)

*Âdemi dîv itmege kasd itme şeytanlık idüp
Ol melek-haslet bırakma gözden insâniyyeti* (Zâtî, kaside-89/18)

*Rakîb-i dîvi âdem mi sanur ki ol perî bilsem
Anun gibi le'ime bunca ihsân eyleyüp neyler* (Şeyhulislâm Yahya, gazel-130/4)

*Rakîb-i dîvi âdem sanmış istikbâl ider turmaz
Belâya karşı varır ol perî bilmem nic'etsem âh* (Şeyhî, gazel-132/3)

Dîv kimi zaman cin anlamında kullanılır. Bu kullanımların genellikle Hz. Süleymân kıssası ile ilintili olduğu görülmektedir.

*Dilde mihr-i hâtem-i la'lün nihân itmiş rakîb
Dîv işitdük bir zaman mühr-i Süleymân gizlemiş* (Bâkî divanı, gazel-214/3)

*Hâtem-i Hazret-i Süleymânî
O mutalsam nigîn-i Rabbânî*

Devr-i adlünde ey şeh-i dâna
Dîvler pençesinden oldu cüdâ (Şehüslâm Bahâyî, mesnevi-2/137-138)

Bir Süleymân-rû-yı şeh-pâre ser ammâ ki dirîg
Dest-hoşdur bir iki dîvüñ elinde hâtem (Şeyhî, gazel-114/7)

Akl alursan cân bağışlarsan kemâl-i sihrle
Dîvi salup şîşeye odı kılursan suya râm (Fuzûlî, kaside-16/9)

Ey perî hurşidümi sun mâh-ı tâbân devridür
Şiddet-i dîv-i şitâ geçdi gülistân devridür
'Afv iderler cürmümüz lutf issi sultân devridür
Hâtem-i câm ala ele Sultân Süleymân devridür

Mâh-ı âzer geldi ab-ı huşke koy ter-âzeri
Dîv-i zâhid anı görsün başına ağsun perî
İşretüñ ey meh metâ'-ı mihrine ol müşterî
Hâtem-i câm ala ele Sultân Süleymân devridür

Giçmedin ben mûrına dîv-i zamâne rîvini
Ey perî sür Kâf-ı dilden gussa vü gam dîvini
Zâhid-i huşkı ko gitsün cennet için dîvini
Hâtem-i câm ala ele Sultân Süleymân devridür (Zâtî, Murabba-4/1-3)

Hamdü-lillah kim edüp sa'y-ı belîg oldu tamâm
Dîv-destân-ı binâ her kârını itmâmda (Nedim Divanı)

Kimi zaman nefsi anlatmak için dîv kelimesi kullanılmaktadır. Burada nefisten kastedilen nefsin en alt mertebesi olan nefs-i emmâredir.

Pey-rev-i ra'y-i nefs-i emmâre
Ser-be-zencîr-i dîv-i betvâre (Şehüslâm Bahâyî divanı, mesnevi-2/164)

Dîv-i nefsi cemrelerle recm idüp her mihribân
Lâle reng-i hûn ider semt-i Minâ'da bismili (Zâ'ik divanı, kaside-32/12)

Dîv kelimesinin bahis geçen İslamî tesirden dolayı kimi zaman doğrudan şeytanı anlatmak amacıyla kullanıldığı da görülmektedir.

Tîr-i zerrîni tâbı düşmen-süz

Yanar eñ soñ şihâba dîv-i racîm

(Şeyhî divanı, kaside-4/32)

İran edebiyatı ve klasik Türk edebiyatında önemli bir mitolojik varlık ve mazmun olan dîvler hakkında, Süleymân-nâme'de önemli bilgiler verildiği, aynı şekilde dîvlerin eserde önemli roller üstlendiği görülmektedir. Süleymân-nâme'de dîvlerin, perilerden sonra cinlerden önce yaratılmış olduğu ifade edilmektedir. Eserde farklı yerlerde dîvlerin yıldızların ısısı, rüzgâr, duman (dütün) ve alevden yaratıldıkları ifade edilmektedir. Dîvlerin bir kısmı kanatlı iken bir kısmı kanatsızdır. Kanatlı olanları bir yıllık mesafeyi tek nefeste gidebilecek kadar hızlıdır. Bunlar aldıkları nefes ile beslenirler. Elburz Dağı civarında ve bazı adalarda yaşarlar. Kanatsız olanları ise nefeslerini içlerinde tutarak çok hızlı bir şekilde hareket ederler. Nohut büyüklüğünde yiyecekler ile beslenirler. Bunların nefesleri oldukça koyu ve karanlıktır. Nefes verdikleri zaman nefeslerinin dumanında kaybolurlar. Güneyde yaşayan dîvler siyah tenli ve çirkin iken kuzeyde yaşayan dîvler ak tenli ve güzel yüzlüdürler. Ancak dîvlerin tamamı dalalet içinde, hak yoldan uzaktır.

İşbu dîvler kim inîlür bî-gümân

Dürlü dürlü olur aña her zamân

Ba'zı aqdur ba'zısı dağı siyâh

Lîki bilmez dîn-i İslâm pâdişâh

Cümle merdûd olur anuñ şekli zişt

Cismi kara şanki kaştrân yâhu zift

Gözleri külhan-mişâl yanar tamâm

Dem urıncaq gök yüzün tutar tumân

Dîv olur kim çıksa ağızından nefes

Gökde güneş kararur mişl-i 'ades

Dîv olur kim ağızın açsa saçsa od

Od-ıla tolar tamâm çarh-ı kebûd (Çakın, 2018: 396-397)

Dîvler zamanla çoğalır ve yeryüzünün tamamını doldururlar. Ancak zamanla birbirlerini çekemeyip kendi aralarında savaşmaya başlarlar. Bu savaşlara ilaveten diğer canlıları da sebepsiz yere öldürürler. Dîvler yeryüzünde haksız yere kan döküp diğer canlılara zara vermeye başlayınca helak olmayı hak ederler. Melekler ellerinde ateşten kamçılarla yeryüzüne inerek dîvlerin büyük bir kısmını helak ederler. Kalanlar ise denizlerin derinliklerine saklanarak canlarını kurtarırlar:

“Loqmân Hekîm kavlince; kaçan kim Allâhu te'âlâ bu dîvleri dütünden zulümât içre kim yaratdı andan ki zulümâtda çıkaruben bu cihân milkinde yürütdi bir zamân dağı bu 'âlem dîvler toluben yidi iklîm seyrân itdiler. Cenâb-ı Süleymân'ı dîvler tutuben gâh meşriqa ve gâh mağribe varub devrân itdiler ammâ kim bilmek gerek kimler Haq der-gâhından yüz döndürüb oda tapdılar. Be-gâyet zâlim ü cebbâr mekkâr u kâhhâr kopdılar. Nite şöyle kim gâh bu cihân milkini çün birbirinden kışkanub ceng itdiler ve gâh yir yüzindeki cânavarcuqları bî-sebeb öldüruben kanlarından yir yüzün lâle-reng itdiler. Kaçan kim bu dîvler 'âşî olub yer yüzindeki cânavarcuqları dağı kim incitdiler ve mazlûmlara zulm kıluben ki ta'addî ki itdiler andan soñra ol cânavarlar dağı Haq te'âlâya dillerince yüz urub münâcât ve ol dîvler elinden hâlık u Rabbu'l'alemine dillerince şikâyet eylediler. Pes ol cebbâr ki kimsenüñ aña cebri yoq

ve ol kâhhâr ki kâhrından luḫfî daḫı çok diledi kim bu dîvleri daḫı cihân mikinden sürüben yitüre ve anlaruñ yirine bir dürlü maḫlûḫ daḫı ḫılḫat idüb getüre ve andan soñra birinci ḫat gögüñ ferîştelerine emr itdi, birinci ḫat gök ḫapusından çıkdılar oddan ḫamçılar getürüben bu dîvleri urub oda yaḫdılar. Şöyle kim bu dünyâ sarâyında ol ferîşteler dîvleruñ ekserin helâk itdiler ve ḫalâş olancaları daḫı dîvleruñ ḫaçub baḫr-i zulümâta gîtdiler ve bu dîvleruñ daḫı müddet-i rûzigârı bir ḫavilde biñ yıldur bir ḫavilde yedi biñ yıldur ve ḫikâyet ve daḫı deryâ-yı muḫîḫ cihânı ḫarḫa virelden dîvler melekût elinden helâk olduḫı devre dek on iki biñ yıl oldı diyü rivâyet iderler” (Çakın, 2018: 400-401).

Süleymân-nâme'ye göre dîvler; cinlerden ayrı, kendine has yaratılış özelliklerine sahip olan bir mahlûk türü olmakla birlikte, dîv kelimesinin cin ve şeytanları ifade etmek için de zaman zaman kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak, dîv kelimesine tarih boyunca farklı dönemlerde yüklenen anlamlar gösterilebilir.

Câna nefsuñ çün ki maḫrem ḫılasın

Dîv ü şeyḫân saña hem-dem ḫılasın

Dîv ü şeyḫân âdemîye bi-gümân

Çün zararlar eylemişdür her zamân

Dîv ü cinnî daḫı anuñ aşıldur

Ġül u ‘ifrit ol la‘inüñ neslidür (Çakın, 2018:379).

Mihrüñ-ile buldı dostuñ ḫadr hem-çün rûḫ-ı ‘arş

Ḥâsidüñ ḫahrüñla geçdi ḫâke çün dîv-i racim (Çakın, 2018: 406)

Dîvler de cinler gibi farklı şekillere girebilen mahlûklardır. Aynı şekilde kimi zaman gözle görülebilirken kimi zaman gözle görülemezler. Bu özellikler dîvlerin tabiatüstü özelliklerinin bir göstergesidir.

Zirâ dürlü şekle girür dîv ü cinn

Aşlını yirinde ḫılam ben beyân (Çakın, 2018:317).

“Yâ Süleymân, Hüd Peygâmbere devrinde kemine anda vardum, Bulḫâr ḫaddinden daḫı öte geçdüm. Aḫşâm oldı. Gögüñ kenârı kızardı daḫı ḫorḫunç âvâzlar işitdüm ve ardınca ḫara bulutlar geldi kim her birisi bir atlu şüretinde kim ellerinde ḫılıcları var şimşek bigi yıldılar, birbirine muḫâbil olub uğraşdılar. Bir sâ‘ atden soñra yine taḫıldılar, ben ta‘accüb eyledüm. Ol ḫavme şordum kim, bular nedür; cevâb virdiler kim, âbâ vü ecdâdımızdan eyle işidürüz kim dîv leşkerleridür. Gâḫî gâḫ ele vâḫi‘ olur kim görürsin.” (Çakın, 2018:317).

Dîvler, doğru yolda olmayan sapkın mahlûklardır. Bu özellik mitolojik, destanî ve İslamî dönemlerde dîv kelimesine yüklenen anlamlar ile uyumludur.

“Cenâb-ı Süleymân ‘ı dîvler tutuben gâḫ meşriḫa ve gâḫ maḫribe varub devrân itdiler ammâ kim bilmek gerek kim Ḥaḫ der-gâḫından yüz döndürüb oda ḫapdılar” (Çakın, 2018: 400-401).

Dîvler kimi zaman güç ve kudreti temsil etmektedir. Ancak bu durum memduhu övmek için ifade edilir. Böylesine güçlü varlıkların bile, övgüsü konu edinilen şahıstan korkup kaçtığı ifade edilerek memduh abartılı bir ifade ile övülmektedir.

At süheyli at ḫırîsi bi-gümân

Nerre dîvi ḫaçururdu çün duḫân

Biñ kişi yıkardı ol bir darb-ile

Cengine ‘âcizdi anuñ dîv ü gûl (Çakın, 2018: 457)

Süleymân-nâme’de Dîv Kahramanlar

Süleymân-nâme’nin çalışmamızın konusu olan 14 ve 15. ciltlerinde 2 dîvin bahsi geçmektedir. Bunlardan ilki, Hz. Süleymâna cihan pehlivanlığı yapacak olan Sâm-ı Süvar ile mücadele eden ve dîvlerin başı olan Gurgur Dîv, diğeri ise Gurgur’un önde gelen komutanlarından olan Zelhimâr’dır. Her iki dîv de karakter olarak birbirine benzemektedir. Dîvlerin benzer karaktere sahip olmalarının temel sebebi, her ikisinin de eserde nefis-i emmâreyi temsilen kurgulanmış olmasıdır.

Gurgur Dîv

Gurgur Dîv, dîvlerin padişahı ve başkomutanıdır. Hz. Süleymân’a başpehlivanlık yapacak olan Sâm-ı Süvar’ın can düşmanıdır. Sâm’a düşmanlığı ise Sâm’ın karısı ve periler padişahının kızı Hümây-ı Dil-fürüz’a olan aşkından kaynaklanmaktadır. Sâm ile uzun mücadelelerin ardından Sâm’ı bir hile ile yenerek öldürücü bir darbe indiren Gurgur, Sâm’ın öldüğünü düşünmektedir. Ancak Sâm ölümden kurtulmuştur. Ölümden kurtulan Sâm, dağların arkasında ıssız kalmış olan İskender-i Kübrâ şehrini bulmuştur. Uzun zamandır kayıp olan Sâm’ı bulmak için karısı Hümây, peri ordusu ile gezerken İskender-i Kübrâ şehrinde Sâm’ı bulur. Sâm ile karısı şehirde buluşmalarını kutlarken tesadüfen şehrin üstünden geçen İblis bunları görür. Sâm’ın ölmediğini gören İblis, büyük bir üzüntü ve öfkeye kapılır. Sâm’ı öldürmesi için yeniden Gurgur’un yanına gider. Sâm’ın ölmediğini İblis’ten öğrenen Gurgur bu duruma şaşırır ve Sâm’ı öldürmek üzere ordusunu toplayarak İskender-i Kübrâ şehrini kuşatır. Ancak şehrin surlarının peri ordusu tarafından korunduğunu görür. Şehre saldırmasının zor olduğunu gören Gurgur, Sâm’ı hile ile öldürmesi için Zelhimâr adlı komutanını gönderir (Çakın, 2018: 427-433).

Gurgur Dîv gayet güçlü, kuvvetli ve cesur bir kişiliğe sahiptir. Sâm’ın karşısına çıkacak cesaretinin olması hatta bir keresinde Sâm ile giriştiği bir mücadelede onu öldürdüğünü düşünecek şekilde etkisiz hale getirmesi güç ve cesaretinin bir göstergesidir. Gurgur’un avazı ve narası da oldukça güçlüdür. Kendisi için Gurgur adının seçilmiş olmasında bu güçlü narasının etkili olduğu düşünülebilir. Gurgur Arapçada homurdanma, homurtu anlamlarına gelmektedir. Aynı şekilde kelime, gürültü kelimesi ve gargara kelimesi ile de ilişkilidir. Halk arasında gök gürültüsünü anlatmak için Gurgur Baba deyimini de bu anlamı pekiştirmektedir.

Gurgur tüm güç ve cesaretine rağmen padişah ve komutan olmanın gerektirdiği akıldan ve tedbirli kişiliğe sahip değildir. Her şeyi zorla ve kaba kuvvet ile çözebileceğini düşünmektedir. Asabi bir kişiliğe sahip olan Gurgur, adamları ile müdara edememekte ve sonuçlarını düşünmeden davranmaktadır. Bu sebeple İblis’in akıl hocalığına ihtiyaç duymaktadır. Gurgur bu düşüncesizliği sebebiyle, İblis tarafından çok rahat bir şekilde kullanılmakta, İblis’in isteklerini kayıtsız şartsız bir şekilde yerine getirmektedir. Hatta zaman zaman hakarete de uğramaktadır. Bu özellikler Gurgur’un kişilik zaafiyetini göstermektedir.

Zelhimâr

Zelhimâr kelimesi, Arapça sahip anlamına gelen “zû” kelimesi ile eşek anlamına gelen “himâr” kelimesinin birleşmesinden oluşmakta, “eşek sahibi, eşekli” anlamına gelmektedir. Süleymân-nâme’de Zelhimâr adlı dîv Gurgur Dîv’in en güçlü komutanlarından biridir. Gurgur Dîv, peri ordusu tarafından korunan İskender-i Kübrâ şehrine doğrudan saldırıyı göze alamayınca gidip Sâm’ı hile ile öldürecek bir gönüllü arar. Zelhimâr, Sâm’ın karısı ve periler padişahı Hümâyün Şah’ın kızı Hümây ile evlenmesine izin vermesi şartı ile bu Sâm’ı öldürebileceğini dile getirir. Gurgur Dîv, Zehimar’ın Hümây ile evlenme isteğini duyunca çok öfkelenir ve Zelhimâr’ı azarlar. Hümây’a kendisinin eskiden beri âşık olduğunu, Sâm ile düşmanlığının ve Sâm’ı öldürmek istemesinin esas sebebinin de bu aşk olduğunu dile getirir. Gurgur tarafından hakarete uğrayan Zelhimâr Gurgur’a kin besleyerek Sâm’ın tarafına geçerek

Gurgur'a ihanet etmeyi düşünür. Zelhimâr'ın içinden geçenleri sezen İblis duruma müdahale etmeyi gerekli görür. Zelhimâr'ın gönlünü alan İblis, Sâm'ı öldürmesi durumunda Hümay'ı kendisinin ona nikâhlayacağı sözünü verir, bu arada Gurgur'a göz işareti yaparak Zelhimâr'ı kandırmak istediği mesajını verir. İblis'in sözlerine kanan Zelhimâr kaleye doğru çıkar (Çakın, 2018: 480-481).

Zelhimâr'ın ayrılmasından sonra Gurgur'a yaklaşan İblis tedbirsizce davranmasından dolayı onu azarlar, düşmanı birken iki etmemesini, bir düşmanı başka bir düşmana kırdırması gerektiğini söyler. Zelhimâr, Sâm'ı öldürürse can düşmanından; Sâm, Zelhimâr'ı öldürürse muhtemel bir rakibinden kurtulacağını ilave eder (Çakın, 2018: 482).

Kaleye gelen Zelhimâr, dîv ordusundan geldiğini, Sâm'a önemli bir haber getirdiğini söyler ve Sâm ile görüşmek için izin ister. Sâm, dîv ordusundan bir komutanın geldiğini öğrenince gelmesi için izin verir. Zelhimâr, Sâm'ın yanına gelince Sâm kendisine bazı sorular sorar, aldığı cevaplardan Zelhimâr'ın hile peşinde olduğunu anlar. Sâm, Zelhimâr'a güreş tutma teklifinde bulunur. Sâm'ı öldürmek için kolladığı fırsatın eline geçtiğini düşünen Zelhimâr bunu büyük bir memnuniyetle kabul eder. Sâm, hamlede bulunması için Zelhimâr'a üç fırsat verir ancak Zelhimâr Sâm'ı yerinden oynatamaz. Daha sonra Sâm, Zelhimâr'ı belinden tutup havaya kaldırarak kafasını sarayın tavanına sertçe çarpar. Başı yarılan Zelhimâr öyle bir feryad eder ki Gurgur Dîv ile İblis kendi ordularının içinden o sesi duyup durumu anlarlar. Sâm Zelhimâr'a gerçeği söylemesini, aksi takdirde kendisini öldüreceğini söyleyince Zelhimâr mecbur kalıp Sâm'ın yanına gelme sebebini söyler (Çakın, 2018: 489-494).

Dîv ordusunun ve Gurgur'un önemli komutanlarından biri olan Zelhimâr, Gurgur'dan daha güçlü biridir, ancak Gurgur'un narası Zelhimâr'ın narasından daha gür çıkmaktadır. Güçlü olmasına rağmen aklı çalışmamaktadır. Kendi padişahı olan Gurgur'un, Hümay'a olan aşkı bilmeyecek kadar bîhaber yahut bunu bilmesine rağmen Hümay'ı isteyecek kadar küstah ve düşüncesizdir. İblis'in ve Gurgur'un, kendisini Sâm'ın önüne yem olarak attığını fark edemeyecek ve Sâm'ı basit yalan ve hileler ile kandırabileceğini düşünecek kadar akılsızdır. Gurgur tarafından çok rahat bir şekilde aşağılanıp hakarete uğramaktadır. Gurgur'un kendisini azarlaması üzerine Sâm'ın tarafına geçerek Gurgur'a ihanet etmeyi düşünmektedir. Bunlar, Zelhimâr'ın zelil ve düşük bir şahsiyete sahip olduğunun göstergesidir.

Zelhimâr'ın kişilik özellikleri Gurgur'a benzemektedir. Aşağılanması, hakir bir şahsiyete sahip olması, akılsızlığı, kolayca aldatılması, kullanılması gibi özellikler Gurgur'u andırmaktadır. Aradaki fark Zelhimâr'ın Gurgur'dan daha güçlü ve daha akılsız olmasıdır. Zelhimâr'ın bunca gücüne rağmen Sâm onu bir tek hamle ile havaya kaldırıp sarayın tavanına çarparak başını yarmaktadır.

Gurgur ile Zelhimâr her ne kadar iki farklı kahraman olsa aynı karakter özelliklerine sahiptir. Bu da Süleymân-nâme'de dîvlerin sahip olduğu genel özelliklerdir. Gurgur ve Zelhimâr'ın güçlü biri olarak gösterilmesi, Süleymân-nâme'nin Hz. Süleymân'dan sonra en önemli kahramanı olan Sâm-ı Süvâr'ın güç, yiğitlik ve cesaretini anlatabilmeyi; yine akılsız, tedbirsiz ve hor kişilikleri de Sâm'ın üstün kişiliğini göstermeyi amaçlamaktadır. Gurgur ve Zelhimâr'ın kişilikleri, onların temsil ettiği nefsi emmârenin özelliklerini somutlaştırması açısından da önemlidir.

Süleymân-nâme'de genel olarak tasvirler önemi bir yer tutmaktadır. Zelhimâr'ın tasvir edildiği aşağıdaki ifadeler dîvlerin nasıl yaratıklar olduğunu anlatmaları açısından önemlidir:

“Kıpuyı açdılar Zî'l-himâr içerü girdi ve gördiler kim bir ‘acâyib korğunç yüzi var kim vaşfa gelmez. Kâmeti menâre bigi kıllarını çenâra beñzer. Gözleri ‘Arab ocağı bigi yanar. Ağzından nefes vericek nefesi gevdesin bürür. Nefesin içerü alduqça ağzından od çıkub ‘âlemi dutar” (Çakın, 2018:489).

“Ol yañadan Sām dahı nazar kılub turdı gördi kim bir ‘ifrit-i zişt gelüb taht öñiñde baş kıdı kim üç yüz on arışdı. Kıdd ü kâmeti var başı bergüza benzer, boynı degirmen oluğı gibi, gözleri keyvân ılduzına beñzer. Egerçi kim nefesi od bigi yalıñlanur velî sözi gâyet şovuk buza beñzer. Ağzından kim nefesin verür bütün gevdesin bürür çünki nefesin içerü olur şekl-i zahir olur. Başı cāmüş şekli, gevdesi

âdem-şifât, ayakları fîl ayağına beñzer. Elleri ‘anķā pençesine beñzer. Dırnaķlu bir ‘aceb dîvdür kim âvâzı gökler bigi gürler. Nefesi alub virdikce ĥunzîr bigi ĥorlar. Ağzından kim üni çıķsa çevre yaña saçılır ĥorlar”(Çakın, 2018:489).

Dîvlerin Süleymân-nâme’de Tasavvufî ve Temsilî Kullanımı

Süleymân-nâme, anlattığı şahıs, varlık ve mekânları tasavvufî mahiyete sahip temsili bir tarzda anlatmaktadır. Firdevsî her meclisin sonunda o mecliste anlattıklarını bu bağlamda açıklamaktadır. Bu özellik, Firdevsî’nin mutasavvıf kişiliğinin ve üslubunun yansımasıdır. Firdevsî, Kübreviye tarikatının Hemedaniye kolunun kurucusu olan, Keşmir’in Müslümanlaşmasında önemli bir rol üstlenen ve 1385 yılında vefat eden Seyyid Ali Hemedani’nin (Yazıcı, 1998: 186 TDVİA) müridlerinden olduğunu söylediği Molla Abdullah-ı İllâhî’nin mürididir. Bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Muşannif-i kitâb-ı Süleymân-nâme Firdevsî-yi ĥaķîr eydür, şeyĥüm Menlâ İllâhî eydür, şeyĥüm Seydî ‘Alî Hemedânî rahmetullâhi ‘aleyhi kim velâyet-zâhir kerâmet-ķâdir eydür, bir gün şeyĥ ĥazretine su ’âl itdi şu sözden taĥķikde mesĥûrdur kim...”

Şeh-nâme’de bahsi geçen kahramanların ve anlatılan olayların temsili bir şekilde yorumlanması en temelde yine Şeh-nâmenin kendisine dayanmaktadır. Şeh-nâme’nin destânları özellikle mitolojik anlatımların ağırlık kazandığı bölümler, önemli roller yüklenmiş şahıslar ve mitolojik varlıkların tabiatüstü yetenek ve eylemleri ilginç ve gerçekdışı kimi ifadeleri sebebiyle yoruma muhtaçtır. Şeh-nâme yazarı Firdevsî kendisi bizzat bu gerçeğe işaret ederek bu türden anlatımların aklın kavrayabileceği bir şekilde yorumlanması gerektiğini belirtir (Purnâmdâriyân, 1384: 176-178). Bu tür yorumlamalar daha sonraki dönemlerde tasavvuf edebiyatında yaygınlaşmış özellikle peygamberlerle ilgili, kimi zaman da İran mitolojisi ile ilgili anlatımlarda sıklıkla kullanılmıştır. Örneğin; mutasavvıflar Rüstem ile Dîv-i Sepid (Ak Dîv) hikâyesini tasavvufî bir mahiyette yorumlamışlardır. Bu hikâyedeki tiplerini nefis-i emmâreyi yenip kontrol altına almak şeklinde sembolik bir dil ile kullanan ilk şair Gazneli Senâî’dir. Senâî bu destanı tasavvufî bir çehreye bürüyerek temsili bir tarzda kullanmıştır:

Arzularına ulaşamayanlar arasında rahat bir nefes

Alam kistiyorsan eğer heveslerinden kurtul

Ak Dîv senin beden memleketinde vilayetleri teker teker işgal ettiğinde

Ona Rüstem darbesi indirirsen yolun Rüstem’i sensin artık (Yıldırım, 2012: 40-41)

Örneği verilen bu tasavvufî renge boyanan temsili anlatım, Süleymân-nâme’nin geneline hâkimdir. Firdevsî-i Rûmî, genel olarak dîvleri nefse daha özel bir ifade ile nefis-i emmâreye benzetmektedir. Çokça emreden, çokça emredici nefis anlamına gelen nefis-i emmâre dinî - tasavvufî bir terim olarak şiddetle ve çokça kötülüğü ve şerri emreden nefistir, nefsin mertebesidir (Karaman vd., 2009: 458).

Nefis kelimesine, “emmâre(tun bi’s-su)” ifadesinin izafe edilmesi Kur’ân’a ait bir ibaredir. Hz. Yusuf’un kıssasının konu edildiği Yusuf süresinde, Hz. Yusuf’un suçsuzluğunun şahitlerin şehadeti ve esas suçlunun itirafı ile ispatlanması, gerçek suçlunun azizin karısının olduğunun ortaya çıkması ve Hz. Yusuf’un haksız yere yıllarca zindanda yattığının anlaşılmasının ardından Hz. Yusuf’un mu azizin karısının mı söylediği tam olarak belli olmayan ve müfessirler arasında tartışma konusu olan şu ayet gelir:

“Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Şüphesiz ki rabbimin rahmet ettiği hariç nefis, (emmâretun bi’s-su) kötülüğü çokça emredecidir (Yusuf, 13/53).

Tasavvuf ehline göre; nefis-i emmâre insanın helak olmasına sebebiyet veren, şeytana yardımcı olan, heva ve heveslere uyan ve çeşitli kötülüklerle kaynağı olan nefistir; bedenî tabiata meyleder, lezzetleri ve şehvetleri emreder, kalbi kötü ahlak ve davranışlara yani süfliye doğru çeker. Nefis-i

emmâre, tümüyle Allah'tan yüz çeviren ve onun nurundan hiçbir nasibi olmayan nefistir. Hissedilebilir şeylerin sevgisi ve bedenlerin şehvetleri ona hâkim olmuş, böylece vehim karanlığında yolunu şaşırmıştır. Ruhani lezzetleri ve akli âlemleri inkâr etmiştir. Allah'ın tabipleri ve risâletinin erbabına göre, onun hastalığı ilerlemiştir. Böylece onun tedavi edilmesinden ümit kesmiş, helak olacağına hükmetmişlerdir. Kendisiyle Hak arasındaki perde kalınlaşmıştır. Aynasının yüzü pasla kaplanmış, böylelikle cevheri ortadan kalkmıştır. Süfli yönü yüzünden temiz hiçbir yeri kalmamıştır, bakılacak hiçbir tarafı yoktur. O, ebedi olarak cehennemdir. Allah katından ters yüz edilmiş ve kovulmuştur. Bu nefis üzerinde tercih söz konusu olmaz. Çünkü o, sert bir kayadır, işlemeye uygun değildir (Kuşeyrî, 1991: 171; Kâşânî, 1981:95; Selmânî, 1966:143).

Firdevsî, Süleymân-nâme'de dîvleri genel itibariyle şeytana ve şeytanın insana tesir edebileceği makam olan nefsi emmâreye benzetmektedir. Aynı şekilde dîv ordusunu da, duyular ve duygular gibi nefsin kullandığı aletleri temsil ettiğini ifade etmektedir.

Câna nefsün çün ki maḥrem kılasın

Dîv ü şeytân saña hem-dem kılasın (Çakın, 2018: 267)

Nefs-i emmâre durur dîv ü perî

Hem kuvâsı nefsiññdür leşkeri

Hırş u şehvet buğz u kibr ü daḥî kîn

Nefsiññdür âleti cümle emîn (Çakın, 2018: 369)

Dîv ü cinnüñ mişlini dutar tamâm

Nefs-i emmâre fi'âli nîk-nâm (Çakın, 2018: 403)

Sâm'ın ezeli düşmanı olan Gurgur Dîv, Sâm'ın İskender-i Kübrâ şehrinde olduğunu öğrenince Sâm'ı öldürmek için şehri kuşatır. Ancak Sâm'a doğrudan gücünün yetmeyeceğini düşündüğü için onu hile ile alt etmeyi planlar. Bu durumun, insanın zatî yapısında var olan nefsi emmâre ile akıl melekesinin mücadelesini temsil ettiği ifade edilmektedir. Nefsi emmârenin, insan vücudunda ilâhî emirleri dinleyip uygulama görevini üstlenmiş olan "akıl" melekesini ele geçirerek beden ülkesine hâkim olmayı amaçlaması Gurgur Dîv'in, Sâm'ı öldürerek şehri ve Sâm'ı sahip oluğu her şeyi ele geçirme isteği ile temsil edilmektedir.

Ġurgur-ı Dîv olur nefsün tamâm

Leşkeri nefsün kuvvâsı nîk-nâm

Dîv ü cindür kibir lâkîn aña sen

Şehvet ü hırş u tama'-la mâ u men

‘Aqluñi dünyâya meftün itmegil

Cennetî-ken nefsün oda atmağıl

Ġurgur-ı nefsi iderseñ ger zebün

‘Aqluñi gâlib iderseñ zû-fünün

Cennet ü ğilmân ola maḥrem saña

Hür-ıla rıdvân ola hem-dem saña

Ġurgurî nefsün durur ağvar tamâm

Aḥvel ü bi-dîn olur kâfir tamâm

Fi'li cürm ü kavlı ü dürdâbı durûğ
Ol furû'-ıla bulısar fer furû'
İtdügince nefis 'işyân bih olur
Kızb-ile gâyet katı ferbih olur
Hırş u şöhret baħrine nefis oldu ğark
Bizar andan 'aql u imân-ıla Hağ
Nefsüñüñ farkına başsañ ger ayak
Cennet-i Firdevs ola aña turağ
'Aql idingil pişvâ kim bu 'aql
Hağğ'a seni irgürür budur nağil
'Aql-ıla oldu olan Hağğ'a yağın
Nefs-i emmâreye uyma key şağın
Nuğğıdur Firdevsi'nüñ âb-ı hayât
Söz idenler bulısar mevtden necat
Mürde câhil yağşı sözle bi-gümân
Bulıсарdur dutıcağ cân cavidân

(Çakın, 2018: 434-435)

Sâm'ı aldatarak hile ile öldürmek üzere Gurgur Dîv tarafından görevlendirilen ve yalan söyleyerek İskender-i Kübra şehrine giren ve Sâm'ın huzuruna çıkan Zelhimâr adlı dîvin de aynı şekilde akla karşı nefis-i emmâreyi temsil ettiği ifade edilmektedir.

Ze'l-himâr-ı Dîv olur nefsüñ tamâm
Leşkeri nefsüñ kuvâsı nîk-nâm
Göñlüñe girmek diler şeytân-ı dîv
Ğoma vesvâs itmege ve nice rîv
'Ağluñ eger ğâlib ola kâm-kâr
Nefs-i emmâre olur mağlûb ü ħ'âr
Dîv ü şeytân bulmaya göñlüñe râh
Vire tevfiğ irişe luğf-ı ilâh
Nefs-i cin nerbin iderseñ Şâha def
'Uğbâ milkesi Sâm-veş vire nef
Bu cihâna bağ[la]mağıl göñül sen
Kim fenâdur olmadı bākî vağan
Nefs-i emmâre sever dünyâyı bil
'Ağlı olan dağı ol 'uğbâyı bil

(Çakın, 2018: 484)

Örneklerde de görüldüğü Firdevsî, mitolojik varlıkları -bu bağlamda dîvleri- mutasavvıf kişiliğine uygun olarak tasavvuf geleneği içinde değerlendirerek başarılı temsilî bir anlatımla yeniden yorumlamıştır.

Sonuç

Firdevsî-i Rûmî XV. ve XVI. yüzyıllarda yaşamış velûd bir sanatçıdır. Firdevsî’nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kendisi hakkında elde edilen bilgiler çoğunlukla eserlerinde elde edilmiştir. Firdevsî’nin en önemli eseri Süleymân-nâme-i Kebîr’dir. Süleymân-nâme-i Kebîr; Hz. Süleymân’ın hayat hikâyesini, Şeh-nâme’de bahsi geçen efsanevî İran kahramanlarının hayatları ile bütünleştirerek anlatan, zaman zaman başka peygamber kıssalarını da ekleyerek destansı ve efsanevî unsurlarla zenginleştiren, ilm-i hendese (geometri), ilm-i nücûm (astroloji), hekimlik, tarih, savaş sanatı, coğrafya, kültür, mitoloji gibi farklı alanlardaki bilgileri bu hikâyenin akışı içine serpiştiren; bu sebeple hikâye olmasının yanında ansiklopedik niteliğe de sahip bir eserdir.

Süleymân-nâme’de yer alan önemli figürlerden biri dîvlerdir. Dîv adı verilen varlıkların kökeni Aryalıların, Hindistan’dan ayrılmadan önceki dönemlerine kadar uzanır. Sanskritçe’de tanrı, ilah ve aydınlık anlamlarındaki deva kelimesinin zamanla değişikliğe uğraması ile oluşan dîv kelimesi, bugün bile birçok Avrupa dilinde Tanrı anlamında kullanılan kelimelerle ortak bir köke sahiptir. Dîv kelimesi, İran’a yerleşen Aryalı topluluklarda Zerdüştlüğün ortaya çıkmasından sonra kötülüğün temsilcisi olan sahte ve sapırtıcı ilahlar anlamında kullanılmıştır.

Kaynaklarda uzun bir tarih boyunca adları ve bahisleri geçen dîvlerin kim oldukları ile ilgili olarak en temelde iki görüş vardır. Birincisi dîvlerin insandan farklı bir yaratılış formuna sahip varlıklar olduğudur. Bu dîvler, şaytanî güçlere sahiptirler; farklı şekillere girebilmekte, görünmez olabilmekte, uzun mesafeleri kısa sürede kat edebilmekte ve insanlara zarar vermektedirler. Bunlar, kadim Arya inancının Zerdüştlükle değişmesi neticesinde şeytanlaşarak Ehrimen’in yardımcıları konumuna düşen eski Arya tanrılarıdır. İkinci görüş ise Dîvlerin tarih boyunca İranlıların (Aryalıların) kendileri ile mücadele ettikleri kavim ve topluluklardır. İlk zamanlar Aryalılara nispetle daha güçlü, bedence daha yapılı ve daha medeni olan bu topluluklar küfür ve batıl üzere olmaları sebebiyle, Ahuramazda’nın inayeti ile İranlıların tahakkümü altına girmişlerdir.

Zerdüştlüğün kabulünden sonra, insan dışı kötü ve şaytanî varlıklar için kullanılmaya başlanan dîv kelimesinin zamanla Zerdüşst inancını benimsemeyen ve Zerdüşst olan İranlılara düşmanlık eden tüm topluluklar için kullanıldığı görülmektedir. İslam’ın kabulünden sonra dîv kelimesi yine şeytanî güçler anlamındaki kadim anlamı ile ilintili olarak cinler, şeytanlar ve İblis’i anlatmak için kullanılmaya başlanmıştır. Böylece dîv kelimesi ile zaman içinde birbirinden farklı varlıklar ve topluluklar kastedilmeye başlanmış ve kelime tüm bu anlamları bir şekilde bünyesinde tutmayı başarmıştır. Bu da dîv kelimesinin tarih boyunca değişik anlamlar kazanması ve birbirinden farklı varlıklar için kullanılmasının temel dinî ve sosyolojik sebebidir. Ancak dîv ile kastedilen tüm varlık ve topluluklardaki ortak nokta ise şerrin dışı vurumu olmaları, olumsuzlanmaları ve kötülenmeleridir.

Dîvlerin tarih boyunca kazandığı tüm anlamları ile kullanıldığı en önemli eser Şeh-nâme’dir. Şeh-nâme’de genel itibarıyla dîvler, İranlıların ve İranlı kahramanların düşmanı olan insan kavimleri olarak anlatılsa da, zaman zaman dîvlerin insan dışı yaratıklar olduğu en azından insanüstü özelliklere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu da tarih boyunca dîvler ile ilgili tüm anlatı, kabul ve inanışların iç içe geçmesinden kaynaklı bir durumdur. Şeh-nâme’de oluşturulan dîv algısı kendisinden sonraki edebî gelişmeleri etkilemiş, dîvlerin bahsi gerek hakikî gerekse mecazî olarak birçok eserde geçmiştir.

İran edebiyatında bir mazmun olarak kullanılan dîvler Klasik Türk edebiyatında da kullanılmıştır. Dîvler edebiyatta kötülen ve yerilen kimseleri anlatmak için bir teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Bu kişilerin başında da “rakîb” gelmektedir. Şairler, rakîbi kötümek için onu dîve benzetmekte, maşukun bu dîvden yüz çevirerek kendisine bakmalarını istemektedirler. Dîv teşbihi ile

yerilen bir diğerkarakter ise zâhiddir. Zahir bağlanıp kalan ve özü yakalayamayan zahid de dîve benzetilir. Bu benzetmede İblis'in de ihlusa varamadan uzun bir süre ibadet etmesi ancak sonunda ilahî dergâhtan kovulması gerçeğinin de etkili olduğu düşünülebilir. Rakîp ve zahidin teşbihinde dîv kelimesi “şeytan ve İblis” anlamlarına matuf olarak kullanılmaktadır. Dîv kelimesi kimi zaman da cin ve şeytanları ifade etmek için doğrudan kullanılır. Bu tür kullanımlarda Hz. Süleymân kıssasına telmihlerde bulunulduğu dikkat çekmektedir.

Süleymân-nâme'ye göre dîvler insanlardan önce yaratılan mahluklardan biridir. Dîvler perilerden sonra ve cinlerden önce yaratılmışlardır. Yıldızların ısısı, rüzgâr, duman gibi hava ile alakalı nesnelere yaratılmışlardır. Farklı şekillere girebilen, uzun mesafeleri kısa sürede kat edebilen, korkun seslere sahip olan varlıklardır. Dîvlerin önemli özelliklerinden biri de hak yoldan uzak, sapkın varlıklar olmasıdır.

Süleymân-nâme'nin çalışmanın konusu olan ciltlerinde Sâm ile mücadele eden iki dîvin bahsi geçmektedir. Bunlardan ilki olan Gurgur dîv, dîvlerin padişahıdır. İkinci dîv ise Gurgur'un önde gelen komutanlarından biri olan Zelhimâr'dır. Her ikisi de Sâm'ın karısı olan Hümây-ı Dil-fürûz'a âşıktır ve bu sebeple Sâm'a düşmanlık etmektedirler. Gurgur da Zelhimâr da oldukça güçlü dîvlerdir ancak akılları fazla çalışmamaktadır. Kolay bir şekilde öfkelenmekte ve öfkelerine mağlup olmaktadır. Oldukça zayıf karakterli olan bu dîvlerin mertlik, vefa, tedbir, doğruluk gibi güzel hasletlerden nasipleri yoktur.

Eserin temsilî boyutunda, Gurgur Dîv ile Zelhimâr Dîv nefsi emmâreyi karşılık gelmektedir. Dünya zîynetini temsil eden Hümây'a âşıktırlar ve ona sahip olmayı arzulamaktadırlar. Gurgur ve Zelhimâr'ın asabî, akılsız, hain, tedbirsiz, sonunu düşünmeyen benzeri özelliklere sahip şahıslar olarak anlatılmasının temel sebebi nefsi emmârenin süflî özelliklerini somut bir şekilde aktarmaktır.

KAYNAKÇA

- Babinger, F. (1982). *Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserleri*. (Çev. C. Üçok). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Biltekin, H. (2018). *Şeyhî Dîvânı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. ISBN: 978-975-17-4078-6 Ana Yayın Numarası: 3608 Kültür Eserleri Dizisi- 596. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/61044,seyhi-divanipdf.pdf?0>
- Çakın, M. B. (2018). *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme Adlı Eseri (14 – 15. Ciltler) Metin – İnceleme*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. YÖK Ulusal Tez Merkezi, (Tez No: 533222).
- Çatıkkaş, M. A. (1983). Türk Firdevsi'si ve Süleymannâme-i Kebir. *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 25.
- Evşiderî, C. (1386/hş). *Dânişnâme-i Mazdisena*. Tahran: Merkez.
- Fereveşi, B. (1381/hş). *Ferheng-i Zebân-ı Pehlevî*. Tehrân: Dânişgâh-ı Tehrân.
- Gafûrî, R. (1394/hş). Berresî-i Sîfât o Hîşkârîhâ-yı Dîvân Der-Mecme'i Rivâyât-i Firdosînâme. *Costârîhâ-yı Edebî Mecelle-i İlmî – Pejûhişî*, Sayı:19. DOI: 10.22067/jls.v48i3.42042.
- Hayderî, H., Kasimpûr M. (2015/1394). Nâsâzgâri-yi Sîmâ-yı Ehremen o Dîvân Der-Şâh-nâme Bâ-Motûn-ı Zerdoştî. *Pejûhişhâ-yı Edyânî*. Sayı:3/5. s. 9-33. http://adyan.urd.ac.ir/article_11259_5d8f8d35a3792f309ce35c80a3bcd8e1.pdf
- İbrâhîmî, Masûme (1392). Berresi-i Seyr-i Tehevvol-i Mefhûmî-i Dîv Der-Târîkh-i İctimâi yo Edebiyât-ı Şifâhî. *Dufaslnâme-i Ferheng o Edebiyât-ı Amme*, Sayı:1/2. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=351670>

- Karakoyun, Engin (2007). *Zaik Divanı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. YÖK Ulusal Tez Merkezi, (Tez No: 211541).
- Karaman, F., Karagöz İ., Paçacı İ., Canbulat M., Gelişgen A., Ural İ. (2009). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kâşânî, Kâmilüddin Abdurrezzak (1981). *Istulâhâtü's-Sûfiyye* (haz. Muhammed Kemal İbrahim Cafer). Kahire.
- Kavruk, H.. *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 3147 Kültür Eserleri 430 ISBN 978-975-17-3354-2 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10655.seyhulislamyahyadiivanihasanankavrukpdf.pdf?0>
- Kılınç, A. (2017). *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı Edisyon Kritik ve Konularına Göre Fuzûlî Divanı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. YÖK Ulusal Tez Merkezi, (Tez No: 465491).
- Kurtoğlu, O. (2017). *Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirleri)*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Ana Yayın Numarası: 3545/ Kültür Eserleri Dizisi-552ISBN 978-975-17-3978-0 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56164.zati-divanipdf.pdf?0>
- Kuşeyrî, Abdülkerim (1991). *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, (haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Küçük, S. (Tarihsiz). *Baki Dîvanı*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 3143 Kültür Eserleri 426 ISBN 978-975-17-3350-4 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10596.bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0>
- Macit, M. (2017). *Nedîm Dîvânı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. ISBN: 978-975-17-3638-3 Ana Yayın Numarası: 3371 Kültür Eserleri Dizisi-511. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56214.nedim-divanipdf.pdf?0>
- Mevlayî, Ç., (1387/hş). “Dîv”. Dânişnâme-i Zebân o Edeb-i Fârsî. C. 3. Tahran: Ferhengistân-ı Zebân o Edeb-i Fârsî.
- Mihrâbâdî, M. (1396/hş). *Metn-i Kâmil-i Şâh-nâme-i Firdevsî*. Kitâb-hâne-i Elektronikî-yi Emîn. <http://ael.af/wp-content/uploads/2017/06/Shahnameh-ferdawsı-1.pdf>.
- Onay, A. T. (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: Berikan Yayıncılık
- Purnâmdâriyân, T. (1384). *Rezm o Dâstânhâ-yi Remzî*, Tahran
- Serâmî, K. (1388/hş). *Ez-Reng-i Gol Tâ Renc-i Khâr*. Tahran: İlmî yo Ferhengî.
- Selmânî, Lisanüddin el-Hatib Muhammed b. Abdullah b. Said (1966). *Ravzatü't-Ta'rif bi'l-Hubbi's-Şerîf*. (nşr. Abdülkadir Ahmed Atâ), Kahire.
- Tabâtabâyî, A. (1343). “Dîv o Cevher-i Esâtiri-yi Ân”. Neşriye-i Danişkede-i Edebiyât-ı Tebrîz. Sayı:16. http://perlit.tabrizu.ac.ir/article_2718_3d5b0123730b3609d5ee6be32c2db890.pdf
- Toprak, M. (2006). *Şeyhülislam Bahayî Divanı Şerhi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. YÖK Ulusal Tez Merkezi, (Tez No: 214883).
- Yâhakkî, Cafer (1386). *Ferheng-i Esâtir o Dâstânvârehâ Der-Edebiyât-ı Fârsî*. Tahran: Ferheng-i Muâsır.

Yazıcı, Tahsin (1998). “Hemedânî, Emîri Kebîr”. TDVİA, C.17, İstanbul, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hemedani-emir-i-kebir>.

Yıldırım, Nimet (2012). *İran Mitolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.